

Олександра Андрійчук,
студентка 5 курсу
ННІ філології та журналістики.
Науковий керівник: **В. М. Мойсієнко,**
доктор філологічних наук, професор.

ФОНЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПАМ'ЯТКИ II ПОЛ. XVII СТОЛІТТЯ «ВЫКЛАД О ЦЕРКВІ СВЯТОЙ» Ф. СОФОНОВИЧА

У статті проаналізовано мову пам'ятки Ф. Софоновича «Выклад о церкви святой» з погляду її фонетичних особливостей, виявлено закономірності та оригінальні риси вокалізму та консонантизму пам'ятки.

Історична фонетика вивчає звукові зміни в мові від найдавнішого періоду її існування і до нашого часу. Звукова мова завжди виступає як повноцінний засіб спілкування людей у суспільстві. Саме тому, що звуки мови є матеріальним засобом вираження людської думки, «природною матерією мови», вони становлять значний інтерес для мовознавчої науки як важливий предмет спеціального вивчення [1, с. 77].

Фонетичні зміни в мові відбуваються за певними закономірностями, основною з яких є те, що однакові звуки у тій самій мові або в тому самому говорі, за тих самих фонетичних умов і в той самий відрізок часу підпадають однаковим змінам і наслідки цих змін теж однакові. Проте ця основна закономірність звукових змін може ускладнюватися, зокрема аналогією та міжмовними і міждіалектними контактами [2, с. 27]

Поступова зміна звуків і їх сполучень зумовлює якісну зміну всієї фонетичної системи певної мови, тобто якісну зміну матеріальних засобів вираження значень слів і граматичних категорій. Через те звукові зміни в мові дуже часто бувають тісно зв'язані з лексичними та граматичними явищами, можуть викликати ці явища і зумовлювати їх розвиток. Так, наприклад, у зв'язку з тим, що в спільнослов'янській мові перед голосними *a* та *e* на початку слова виник звук *й*, всі споконвічні слов'янські слова в сучасній українській, російській і білоруській мовах, як і в більшості інших слов'янських, не можуть починатися з *a* та *e*. Наявність цих звуків на початку слів свідчить про їх іншомовне походження. Слово *плем'я* (із **pledmen*) утворилося від того ж

кореня, що й *плод-и-ти(-ся)*, хоч у свідомості носіїв сучасних слов'янських мов зв'язок між цими словами вже втратився. Цьому сприяли зміна голосного *е* на *о* в корені слова та спрощення групи приголосних *дм* на межі кореня й суфікса. Зміна сполучення *ен* в носовий *е*, а далі в звичайне *а* на кінці слів типу *плем'я*, *ім'я*, *тім'я* (із **plemen*, **imen*, **timen*) викликала перебудову морфологічного складу цих слів і вплинула на розвиток системи їх відмінкових закінчень.

Без вивчення історії звукових змін зовсім не можна зрозуміти багатьох явищ з історії граматичної будови мови, а тому вивчення історії мови звичайно й розпочинається з історії її фонетики [1, с. 78].

Порівняльно-історичний метод дає можливість визначити час (хоч іноді тільки приблизно) виникнення й розвитку фонетичних явищ не лише тієї доби, від якої збереглися письмові пам'ятки, а й значно давнішої; він допомагає визначити час виникнення і тих явищ, які належать до спільнослов'янської мови (до VI ст.) та до найдавнішого спільносхіднослов'янського (VI—VIII ст.) й початкового (або незадокументованого) давньоруського періоду (IX — половина XI ст.). Фонетичні зміни давньоруського періоду від середини XI століття, а також мови української народності та української національної мови визначаються на підставі як порівняльно-історичного аналізу їх, так і фактів, засвідчених у письмових пам'ятках, причому враховується, звичайно, те, що письмові пам'ятки відбивають мовні явища з деяким запізненням після їх виникнення.

Велике значення для визначення часу виникнення фонетичних явищ має аналіз пережитків їх у сучасних східнослов'янських мовах [1, с. 79].

У запропонованій статті ми аналізуємо фонетичні особливості нещодавно опублікованої пам'ятки II пол. XVII століття «Выклад о церкві святой» Ф.Софоновича, яка загалом відображає мовні особливості, притаманні більшості текстів періоду другої половини XVII століття. Проте ретельний аналіз дозволяє виділити деякі оригінальні риси передовсім на фонетичному рівні.

Система вокалізму

Ять. Як у наголошеній (всм (16)¹, добродійств (16), теплийшими (16), мсто (17)), так і в ненаголошеній позиції (освтили (22), круз (22), первй (22), гроб (23)) виділити певну закономірність вживання Феодосієм Софоновичем не можна. Як в основі, так і в закінченні переважає написання літери .

Ф. Софонович закономірно вживає в питомих українських словах, повністю ототожнюючи його з *i*. Окремо можна виділити використання автором в словах іншомовного походження. Прикладами такого вживання є слова *офру* (25), *дискос* (29) та *ф-кгуровал* (19).

Етимологічний *e* в новозакритому складі зберігається, випадків «нового» не виявлено (*королевської* (16), *вечерни* (16), *камен* (22), *створеня* (22), *шесть* (24), *принесл* (25)).

Звук *i* на початку слова. Ненаголошений давній голосний *i* на початку слова в українській мові дуже часто занепадав. Прикладом такого занепаду в досліджуваній пам'ятці є слова *мает* (25) (*имает*), *справил* (25) (*исправил*), *споду* (27) (*исподу*).

Зміна *o* в *a*. Письмові пам'ятки української мови здавна засвідчують у ряді слів ненаголошений звук *a* на місці етимологічного **o*, здебільшого в позиції перед складом з наголошеним *a*. Задовільного пояснення цього фонетичного явища в науці досі ще немає. В багатьох працях воно пояснюється асиміляцією голосного *o* дальшим *a* [1, с. 163].

У «Викладі...» Ф. Софоновича зафіксовано лише три випадки подібного фонетичного явища: *жадного* (38), *ламает* (45), *ламлет* (45).

Вживання *ъ*. У багатьох словах *ъ* стоїть в різних позиціях: в кінці складу (*ольтари* (18), *якъбы* (27), *плотилься* (34), *надъто* (44), *оказовалься* (44), *поклонитья* (45), *посредъ* (46)), після префікса (*въспоминает* (46), *въплочение* (25), *сътворити* (31)), а також використовується для передавання роздільної вимови (*въездил* (40), *съединены* (46)).

Система консонантизму

Асиміляція *й* м'якими приголосними. У письмових пам'ятках асиміляція *й* м'якими приголосними засвідчується в поодиноких словах з XIV – XV століть, а значно ширше – лише з XVI століття і пізніших часів. Коли відбувався процес асиміляції *й* попереднім

¹ Тут і надалі цифра після прикладу вказує на сторінку видання Ієромонах Феодосій (Софонович) Виклад о церкві святой / Упорядкував о. Ю. Мицик. – К., 2002. – 110 с.

приголосним, в названій позиції пом'якшеними були такі звуки: *л, н, д, т, з, с, ц, ж, ч і ш*. Вони й асимілювали звук *й*, що вимовлявся після них [1, с. 166]. В словах досліджуваної пам'ятки найчастіше явище асиміляції відбувається, при цьому про його завершальну стадію – подовження – можемо лише робити припущення: *мешкане* (17), *перешкоження* (21), *отправованя* (24), *непокаляне* (36), *справованя* (36), *завстыжсене* (37), хоча зафіксовано і два випадки асиміляції *й* у питомих словах *познаня* (20), *створеня* (23).

Зміна л в у нескладотворчий. З історією редукованих *ь* та *ъ* пов'язана зміна в українській мові приголосного *л* в нескладотворчий *у*. Зміна ця насамперед відбувалася в сполученні *ъл* та *ьл* у позиції між приголосними [1, с. 167]. Проте у Феодосія Софоновича такої зміни ще не прослідковуємо. Він використовує *л* у вище згаданій позиції (*полна* (17), *выполнила* (28)). Також в українській мові відбулася зміна суфіксального *л* на *у* нескладотворчий в дієсловах минулого часу чоловічого роду (колишніх дієприкметників) [1, с. 169]. Ця зміна також не відбита в досліджуваній пам'ятці. Автор закономірно вживає *л* і в цій позиції: *фікгуровал* (19), *выпустил* (19), *напоил* (19), *справовал* (27), *улюбил* (28), *повеліл* (31), *сътворил* (31), *плотилься* (34), *поступовал* (38), *мовил* (41), *оказовал* (44), *ламал* (45), *давал* (45). Лише один раз Ф. Софонович використовує *в* на місці у нескладотворчого у слові *преложив* (41).

Вживання ф. В українській мові цей звук ніколи не утворювався з дзвінкого *в*, а вживається лише в словах іншомовного походження [1, с. 175]. Цей факт підтверджують слова досліджуваної пам'ятки, в яких наявний приголосний *ф*: *фікгуровал* (19), *омофор* (35), *серафимов* (40), *антифони* (32), *фотий* (32), *гафтовати* (26), *просфора* (26), *офыру* (27). Живій мові східних слов'ян звук *ф* довго властивий не був. Його частіше всього заміняли *х, п, т, в* та звукосполучення *хв* [1, с. 117].

Протетичні приголосні. Приставні (інакше протетичні) приголосні відомі слов'янським мовам давно, ще зі спільнослов'янської доби. Вони, як вважає більшість вчених, утворювались для уникнення зіяння або перед голосними на початку слова, коли попереднє слово закінчувалось також на голосний звук, або між голосними в середині слова. У функції приставних виступали *й, в* та *г* [1, с. 178]. І хоч це здавна є нормою української мови, Ф. Софонович не використовує протетичних в своїй праці. Це

доводять такі вибрані слова: *он* (29), *его* (29), *овца* (29), *огнь* (30), *угль* (30), *уста* (39), *уши* (39).

Виняток становить слово *гистория* (26). Тут наявний протетичний г, який можна пояснити тим, що слово запозичене. Отже, автор використовує протетичні приголосні лише у запозичених словах, питомі ж залишає без змін.

Як висновок, можна констатувати, що пам'ятка Феодосія Софоновича «Выклад о церкві святой» має багато характерних для середини XVII століття фонетичних особливостей: закономірне вживання ятя, наявність конвергенції, вживання приголосного *ѣ* в словах іншомовного походження. Чимало рис, які б повинні були бути властивими пам'ятці, відсутні або представлені поодинокими випадками, що свідчить або про початковий етап формування тих чи інших змін, або про традиційний характер орфографії, який застосовували у власній писемній практиці високоосвічені люди того часу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпалько О. П., Бойчук М. К., Жовтобрюх М. А., Самійленко С. П., Тараненко І. Й. Історична граматики української мови. – К.: Радянська школа, 1962. – С. 77-178.
2. Жовтобрюх М. А., Волох О. Т., Самійленко С. П., Слинько І. І. Історична граматики української мови. – К.: Вища школа, 1980. – 270 с.